

Анна Оголевець

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА “ЯК МАЮ Я ЖУРИТИСЯ...”

У статті розглядається проблема розкриття й інтерпретації глибини змісту поезії Т. Г. Шевченка “Як я маю журитися...” через аналіз мовних засобів, які використовує автор для творення образів.

Ключові слова: лінгвоестетичний аналіз, медитативна лірика, ритмомузична організація силабічного вірша, філософська проблематика, глибинний зміст тексту.

Вірш Т. Г. Шевченка “Як маю я журитися...”, написаний на Косаралі, датується орієнтовно січнем – квітнем 1849 року. Уперше опублікований за “Більшою книжкою” в журналі “Основа” [1861. – № 11–12. – С. 5] без двох останніх рядків, з деякими неточностями. Повністю текст поданий у виданні: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. – СПб., 1867, с. 448. На музику покладений українським композитором Я. Д. Ярославенком (Вінцковським), який створив солоспів.

Вірш, маючи жанрову специфіку думки, становить собою монолог медитативно-зображального характеру і відзначається політичною та філософською спрямованістю: у ньому поставлені проблеми долі (талану) та волі (свободи), актуальні не лише для ліричного героя, а й для самого Шевченка й усього українського народу.

Наводимо текст поезії:

*Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі світ-за-очі –
Що буде, те й буде.
Найду долю, одружуся,
Не найду, втоплюся,
Та не продамся нікому,
В найми не наймуся.
Пішов же я світ-за-очі,
Доля заховалася;
А воленьку люде добрі
І не торговали,*

*А без торгу закинули
В далеку неволю...
Щоб не росло таке зілля
На нашому полю.*

[5, т. 2, с. 184]

Автором використано типовий силабічний чотирнадцятискладник, у якому піввірші, побудовані з силабічних груп-тактів, об'єднуються по двоє за схемою (4+4) + (4+2). У 16 рядках (піввіршах) висвітлено спробу ліричного героя самотужки здобути долю. Хоч висловлювання розгортається як суцільний текст, у нім виокремлюються дві частини (кожна включає вісім рядків): у першій ідеться про рішення ліричного героя шукати долю, у другій – про самі, власне, шукання. Таке членування тексту знаходить вияв і в його ритмо-музичній організації – адже силабічному віршу, за О. С. Цалай-Якименко, притаманне “органічне злиття словесного й ритмомузичного начал” [4, с. 163]: спостерігається збіг послідовності підйомів і спадів музичної енергії в силабічних групах-тактах як у початкових рядках обох частин (9-й рядок кореспондує з 1-м), так і в заключних їх рядках (15-й рядок кореспондує з 7-м, а 16-й – з 8-м). Однаковим ритмічним обрамленням увиразнюється межа між частинами монологу, витриманими в різних часових планах, та водночас їх зв'язок.

Перша частина монологу звернена в майбутнє. Точку відліку – теперішній час – зафіксовано в рядку *Як маю я журитися*, що ним відкривається вірш. З першими ж його словами – умовним сполучником *як* (не *якщо*) та дієсловом *мати* в тексті утверджується народно-розмовна стихія. Акцент зроблено на присудковій умовної конструкції: допоміжне дієслово *маю*, яке вказує на теперішній час, виділено інверсією, а інфінітив *журитися*, що позначає стан ліричного героя, – позицією в кінці рядка. У сполученні цих дієслів виражається натяк на

обставини, які не залежать від суб'єкта стану, а точніше – на долю: *маю* (я) *журитися* – “змушений” (кимось/чимось) + “журитися”; (мені) “випало” + “журитися” (пор. у словнику за редакцією Б. Грінченка: “*Мати*. 4. У сполученні з неозначеним способом дієслова перекладається безособовою формою *придется*” [2, т. 2, с. 410]).

Інтригуючим є зміст цього рядка – невідомо, чим зумовлена зажура. Не з'ясується це і з продовження умовної конструкції – рядка *Докучати людям*, що сприймається як уточнення: *журитися*, тобто *докучати людям* (*докучати* означає “набридати”, “викликати” + “невдоволення”), – бути неприємним через зажуру, через сумний вигляд, через нарікання на долю. *Люди* тут – байдужі спостерігачі, що намагаються відсторонитися від чужого горя. І ліричний герой, боляче переживаючи свою самотність, зважується на сміливий учинок – він вирішує розірвати зв'язки з минулим (урешті-решт закінчується складне речення, розпочате умовною конструкцією): “*Піду собі світ-за-очі – / Що буде, те й буде*” (висловлювання переключається в план майбутнього). Фразеологізм *світ за очі* реалізує значення “куди завгодно”, “куди заманеться”. Частина *собі* наголошує не лише на залежності дій мовця від будь-чого, а й на його наполегливості у звершенні цих дій. Ліричний герой готовий помірятися силами з обставинами, однак розуміє їх перевагу й невідоротність наслідків свого рішення – того, “що буде”. Це *буде* увиразнене логічним наголосом, лексичним повтором і римою *буде: людям*. У ставленні до майбутнього ліричний герой виявляє певний фаталізм.

Передбачаючи можливий розвиток подій, ліричний герой зупиняється на двох альтернативних варіантах: “*Найду долю, одружуся, / Не найду, втоплюся*”. Ці рядки спроектовано на початок вірша: актуалізуються семантичні зв'язки між словами *доля* та *журитися*, і стає зрозумілим, що журиється ліричний герой саме через відсутність долі.

Деяко алогічною видається альтернатива “одруження або самогубство”, однак третього не дано – ліричний герой заявляє: “*Та не продамся нікому, / В найми не наймуся*”. Ці два рядки є варіацією на тему прислів'я “найнявся – продався”, яке зафіксоване в М. Номиса під №10 386 [1, с. 214]. В обох випадках відбувається зіставлення понять, однак поет змінює акценти: прислів'я співвідносить слово з більш вузьким значенням (*найнявся*) зі словом, що має більш широке значення (*про-*

дався), а Шевченків герой уточнює, конкретизує більш широке значення (*не продамся*) за допомогою вужчого (*в найми не наймуся*), яке педалує плеонастичним зворотом (пор.: *в батраки не наймуся*). Він рішуче відкидає можливість добровільно, хоч і за плату, утратити незалежність (свободу) – стати рабом: свобода для нього дорожча за гроші, за матеріальне благополуччя.

Підсумовуючи першу частину монологу ліричного героя рядком *В найми не наймуся*, Шевченко заримовує його з рядками *Найду долю, одружуся* і *Не найду, втоплюся*. Виникає зворотний семантичний хід, прояснюються зв'язки між усіма цими рядками, і виявляється, що для ліричного героя свобода дорожча не лише за гроші, а й за життя – адже він воліє втопитись (як не знайде долі), аніж “найнятися в найми”. Ідеться про вибір “свобода або смерть”. Але так само і про вибір “доля або смерть”. Таким чином, між долею і свободою ставиться знак “дорівнює”. Якщо ж узяти до уваги, що в контексті Шевченкової поезії образ долі здебільшого персоніфікований і що вона асоціюється не лише зі свободою, а і з жінкою, то рядок *Найду долю, одружуся* можна зрозуміти як *Найду долю, одружуся з нею* (пор. у вірші “Не женися на багатій...”: “*Не женися на багатій, / Бо вижене з хати, / Не женися на убогій, / Бо не будеш спати. / Оженись на вольній волі, / На козацькій долі: / Яка буде, така й буде, / Чи гола, то й гола*” [5, с. 286]). При такому розумінні долі-свободи альтернатива “одруження або самогубство” набирає вигляду “одруження зі свободою або самогубство без свободи”, отже, суперечність зникає.

Власне, саме ця альтернатива визначає подальше розгортання тексту – характер проекції другої частини монологу ліричного героя на першу. Проекцію задано рядком *Пішов же я світ-за-очі*, який є майже дослівним відповідником рядка *Піду собі світ-за-очі* і не тільки співвіднесений з ним через лексичну подібність і неповний синтаксичний паралелізм, а й приєднаний до нього, незважаючи на дистантне розташування, сполучником *же*, котрий наближений до частки *й* тому виконує ще й функцію акцентування. Поет акцентує зв'язок між згаданими рядками, стверджуючи відповідність дій ліричного героя його задумові (ліричний герой, намагаючись розібратися в тому, що сталося, оцінює події з певної часової відстані й зіставляє реальність зі своїми планами). Проте не все залежить від ліричного героя – знайти долю йому не

пощастило: “Доля заховалась”. Це не просто збіг обставин, про який ішлося в авторських варіантах (пор.: *Не найшлася доля* [5, т. 2, с. 452], *Доля не спіткалась* (лист Шевченка до О. М. Бодяньського від 3-го січня 1850 р. [5, т. 2, с. 453]), – доля демонструє характер. Поет конкретизує її образ: вона капризна, примхлива – грає в піжмурки з ліричним героєм, заховалася, щоб уникнути зустрічі, не розуміючи, що для нього ця зустріч – питання життя і смерті.

А далі, усупереч очікуванням читача, котрий пам’ятає обіцянку ліричного героя “Не найду (долі. – А. О.), втоплюся, / Та не продамся нікому, / В найми не наймуся”, події набувають непередбачуваного характеру: “А воленьку люде добрі / І не торговали, / А без торгу закинули / В далеку неволю... / Щоб не росло таке зілля / На нашому полі”.

У цій частині монологу, як і в попередній, увагу зосереджено на співвіднесенні поняття долі й волі. Саме воно визначає виокремлення двох фрагментів у її тексті, який становить собою складну конструкцію з різними видами синтаксичного зв’язку. Ці фрагменти відмежовані один від одного подовженою паузою (про її характер свідчить крапка з комою), яка виникає після рядка *Доля заховалась* і підкреслює його значущість (ліричний герой заново переживає зраду долі). Водночас підсилюється вагомість сполучника *а* (початок другого фрагмента конструкції), увиразнюється його зіставна функція, активізуються не лише горизонтальні семантичні зв’язки (співвіднесення *долі й воленьки*), а й вертикальні – загострюється сприймання взаємодії рядків *А воленьку люде добрі / І не торговали* з рядками *Та не продамся нікому, / В найми не наймуся*. “Воленька” (пестливе позначення дає зрозуміти, наскільки вона дорога ліричному героєві) виявляється нікому не потрібним товаром: адже “люде добрі” її “І не торговали” (не давали за неї своєї ціни) – ніхто не побажав її купити... Отже, можливості “не продатися” взагалі не існує – попиту на “воленьку” немає...

Продовження речення *А без торгу закинули / В далеку неволю...* переорієнтовує семантичні зв’язки: унаслідок зворотного семантичного ходу слово *воленька* набуває метонімічного значення “людина” + “уособлення волі” (перенесення за типом “властивість” – “носій властивості”), вираз *люде добрі* переосмислюється й перетворюється на саркастичне позначення затятих ворогів свободи. На тлі цих семантичних зрушень зна-

чення словоформи *без торгу* (*закинули в неволю*) теж змінюється: *без торгу* – тобто “без зайвих слів”, “не роздумуючи”. Отже, реакція “людей добрих” на “воленьку” була миттєвою: вони позбулися її, “закинули в далеку неволю” (*неволя* – “місце” + “обмеження” + “волі”, метонімічне функціональне перенесення). Шевченко інтенсифікує враження віддаленості цієї неволі, характеризуючи її епітетом *далека* і вживаючи дієслово *закинули*, значеннєва структура якого містить сему віддалі (*закинули* – “запроторили” + “так далеко” + “що й не знайти”).

Розвиток ліричного сюжету сягає найвищого напруження. Згадка про неволю викликає в ліричного героя сплеск емоцій, і розповідь уривається. Пауза, позначена трьома крапками, як і крупний план, що виникає при метонімізації антонімічних понять *воленьки й неволі*, налаштовує читача на усвідомлення несумісності цих понять: адже *воленька* не може існувати в *неволі* – вона має там загинути...

Розповідь переключається в інший регістр. Її завершальним акордом стає підрядне речення мети *Щоб не росло таке зілля / На нашому полі*, котре внаслідок парцеляції перетворюється на автономну структуру зі збільшеним смисловим навантаженням. Органічне продовження монологу ліричного героя, ця структура водночас сприймається як чужорідне вкраплення в його текст: тут відтворено інтонації “людей добрих”, котрі зробили все, щоб викоренити “таке зілля” (*зілля* – “трав’яниста рослина, переважно отруйна” [3, т. 1, с. 282]), – у цій метафорі відбито їх ненависть до прихильників свободи й водночас страх перед ними. Пор. з авторським варіантом у “Малій книжці”: *Щоб не було свobodно-го / На нашому полі!*... [5, т. 2, с. 452]. Рішучість “людей добрих” акцентовано інверсією (присудок *не росло* передає підметові *зілля*), а також зосередженням уваги на епітеті *таке*, виділеному препозицією по відношенню до означуваного слова *зілля*, і на підметі *зілля*, підкресленому позицією в кінці рядка.

Проте це вкраплення не є цитатою (воно не взяте в лапки), а становить собою вислів ліричного героя, про що свідчить уживання присвійного займенника *нашому*, який співвідноситься з першою особою, і незвичної формі місцевого відмінка (*на*) *полю*, котру слід розглядати як поетичну вільність – Шевченко свідомо порушує норму, створюючи точну риму *полю: неволю* (у цитованому вище авторському варіанті з “Малої книжки” було

полі: *неволю*) і цим загострюючи сприймання співвіднесеності об'єднаних нею рядків *На нашому полі і В далеку неволю*. Увиразнюється протиставлення *нашого* ("рідного") *далекому* ("чужому"), а в значеннєвій структурі іменника *поле* актуалізуються семи простору й свободи. Відбувається сплав різних оцінок однієї й тієї самої події, котрі віддзеркалюють протилежні політичні позиції: ліричний герой начебто дивиться на ситуацію крізь призму її сприймання "людьми добрими", і це допомагає йому осягнути істину й усвідомити причини своєї трагедії.

Усім розвитком образної думки Шевченко доводить, що трагедія була неминучою – адже ліричний герой протиставив себе "людям добрим" (читай: суспільству), і тому його спроба знайти долю з самого початку була приречена на провал. Поет підкреслює політичний характер цього протистояння – ліричний герой, людина твердих переконань, є уособленням свободи, найвищого земного блага, дорожчого навіть за життя. Суспільство ж ("люди добрі", котрі є уособленням зла) уважає свободу руйнівним началом і бачить у її носіях загрозу своєму існуванню. Зло могутнє. Ліричний герой переможений. Можливість самотужки здобути долю в суспільстві, де панує зло, виявляється примарною. Людина покинута напризволяще, вона залишається сам на сам зі своїми бідами. Допомоги ждати нізвідки.

Ліричний герой тяжко переживає крах своїх ілюзій. Проте він знаходить у собі сили спокійно, хоч і з гіркою, визначити закономірність своєї поразки – адже перевага на боці "людей добрих" (про знайдений ним спокій свідчить інтонування двох завершальних рядків монологу *Щоб не росло таке зілля / На нашому полі*, яке позначається крапкою. Пор. з авторським варіантом у "Малій книжці": *Щоб не було вільного / На нашому полі!*... [5, т. 2, с. 452], де пунктуацією передано обурення). Отже, ліричний герой поступово приходиться до тверезої оцінки ситуації.

Висвітлюючи процес самоусвідомлення трагічного буття особистості в репресивному щодо неї соціумі, Шевченко виказує власне розуміння так званих вічних філософських проблем – свободи й несвободи, добра і зла, життя і смерті. І хоч аналіз суспільно-політичної ситуації сам по собі ще не дає

підстав для оптимізму, поет вважає його необхідним кроком для дальшого пошуку реальних шляхів подолання суспільного зла й досягнення справжньої свободи.

Література

1. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших [уклав М. Номис; упор., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К.: Либідь, 2003. – 352 с. – Репринтне перевидання 1864 р.
2. Словарь української мови [за ред. Б. Грінченка]: У 4 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
3. Словник мови Шевченка : У 2 т. [редкол. В. С. Ващенко та ін.] – К.: Наук. думка, 1964.
4. Цалай-Якименко О. С. Сучасні аспекти музикознавчого дослідження версифікаційної техніки силабічного вірша / О. С. Цалай-Якименко // Рідний край: Науковий, публіцистичний, літературно-художній альманах. – 2004. – № 1(10). – С. 163–172.
5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. [редкол. М. Г. Жулинський та ін.] – К.: Наук. думка, 2003.

Anna Ogolevets

Linguistic and aesthetical analysis of T.G. Shevcheko's poem "If i grieve..."

The article centers about finding and interpreting the deep content of the poem by researching its linguistic devices used for creating the images.

Keywords: *the linguistic and aesthetical analysis, the meditative lyrics, the rhythmic and musical organization of the syllabic verse, philosophical problems, the deep content of the text.*

Анна Оголевец

Лингвоэстетический анализ стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журитися..."

В статті розглядається проблема раскрытия и интерпретации глубины содержания стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журитися..." путем исследования языковых средств, используемых автором для создания образов.

Ключевые слова: *лингвоэстетический анализ, медитативная лирика, ритмомызыкальная организация силлабического стиха, философская проблематика, глубинный смысл текста.*

Надійшла до редакції 16.06.2009 р.

